

A lengyel társadalom- és pártstruktúra 1914 és 1918 között. Az osztrák–magyar katonai hírszerzés ismeretei a lengyelekről

Az I. világháború kezdetétől a lengyel társadalom a figyelem középpontjába került. Nemcsak azért, mert a keleti front az oroszok ellen lengyelek által lakott területeken húzódott végig, hanem azért is, mivel a hadászati tervezés a háború megnyerése esetén az egykori Lengyelország nagy részének birtokba vételével számolt. A katonai vezetésnek mind a német mind az osztrák–magyar oldalon tisztában kellett lennie azzal, hogy mi vár a harcoló csapatokra, ha a háború az egész Lengyel Királyságra átterjed. A megszállás 1915 augusztusában be is következett, ami a harcok megszűnését jelentette az egész országban, egyúttal azt is, hogy az oroszok eltűnésével elindult a 127 évig cári uralom alá szorított lengyel társadalom önszerveződése. Ezt az önszerveződést kellett (volna) átlátnia az „Evidenzbureau”-nak, a Nyilvántartási Irodának, pontosabban akkor már a Hadsereg-főparancsnokság, az AOK (Armeecoberkommando) hírszerzési osztályának, a „Nachrichtenabteilungnak” (Nabt.).

(Mit tudott az osztrák–magyar katonai hírszerzés a lengyelekről a háború elején?) A lengyel pártviszonyok talán egész Európa legbonyolultabb politikai hálózatát alkották. Ha a modern történeti szociológiai hálózat-elemzés eljárásainak vetnénk alá ezt a rendszert, akkor sem tudnánk biztosan ábrázolni az érdekek és a törekvések bonyolult szövevényét. Olyannyira, hogy az országot megszálló k. u. k. csapatok sem tudtak mindig pontos képet alkotni ezekről a viszonyokról. Miután 1915-ben elfoglalták az egész Lengyel Királyságot, beleértve az ország déli részét, 1915 őszén megalakították Lublin székhellyel a Katonai Főkormányzóságot. S találtak ott egy olyan áttekinthetetlen rendszert, amit még a katonai felderítés is nehezen látott át. Három háborús évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy tisztán lássanak és egy koherens rendszert tudjanak feltérképezni a különféle pártirányzatokról. Ezeknek a pártoknak a működését már azért sem lehetett mindenütt tisztán kiismerni, mivel némelyiket – a lengyel hagyományok szerint – a konspiráció elvei szerint építették ki, másrészt nem lehetett őket hagyományos pártokként, csupán klubszerű társaságokként felfogni. S mi volt a helyzet 1914 kora őszén? Milyen volt, hogyan működött az a rendszer, amelyre a bécsi politika a működését alapozhatta, kik alkották a tagságot, hogy alakult az emberek viszonya a három felosztó hatalomhoz? Az alábbiakban egy közös külügyminiszteri tájékoztatás alapján megpróbáljuk rekonstruálni, hogy mit tudtak róluk, s esetleg azt is, hogy milyen értéket, milyen *cselekvési lehetőséget* képviseltek a Monarchia külpolitikája számára valójában.

A pártstruktúra jellemző vonásaként ma sem tudunk vizsgálódásaink során mást felhozni, minthogy párhuzamosságok fonták át az egész rendszert. Ami megvolt Galíciában, nagyjából ugyanaz volt meg a Kongresszusi Lengyelországban is. A katonai vezetés 1914 végén a Közös Külügyminisztériumhoz fordult, ahol a bécsi lengyel politikusok bőséggel ellátták információval a k. u. k. diplomácia vezetőit. Információkat szerezniük nem volt nehéz, különféle üzleti, családi, baráti, kulturális összefonódásaik által bőségesen tájékozódhattak az ottani viszonyokról. A hármas felosztással a

birtokok tulajdonjoga mindenütt változatlan maradt, az egy és ugyanazon test lélegzése nem állt le teljesen, a főúri családok és az egyszerű földtulajdonosok életvitelszerűen utazgattak egyik birodalomból a másikba birtokügyeik intézésére, rokonlátogatásra, társadalmi és családi alkalmakra.

Ezek az utazások és kapcsolatok már a háború előtt is az Evidenzbureau, a Bécsben felállított katonai titkosszolgálat iratanyagát gazdagították. A jelenségnek ekkorra már múltja van. A katonai szakirodalomból vett részlet: „A Habsburg-dinasztia országait megrázó 1848. évi események a birodalom hadügyi szervezetében is változást hoztak. A forradalmak előtt létezett egy Marschbüro nevű iroda, melynek feladatköréhez tartozott többek között az is, hogy idegen haderőkről nyilvántartást vezessen. 1849 júniusában megalakult az uralkodó saját műveleti irodája az Operationskanzlei, amely a hadügyminisztérium elnöki osztályán belül működött, de csak alig egy évig, 1850 augusztusáig állt fenn. Működése ideje alatt ez az iroda vette át az idegen haderőkről vezetett nyilvántartást. Végül 1850. december 22-én a főszállásmester törzse (Generalquartiermeisterstab [...] létrehozta az Evidenzbureau-t (EVB).”¹ Az Evidenzbureau működésében – részben költségvetési problémák miatt – a Balkán-háborúkig zavarok mutatkoztak (lásd Redl ezredes bukása), utána nagy lendülettel fejlesztették, 1914-ben Oscar von Hranilović² ezredes lett a vezetője, majd 1917-ben IV. Károly Maximilian von Rongét³ nevezte ki vezetőnek, de a háború elején még korántsem működött olyan olajozottan, ahogy 1917-ben és 1918-ban.

Előfordult, hogy az Evidenzbureau, vagyis az AOK Nabt. a partnerhatóságokat megkeresve is jutott információkhoz. 1914 novemberében a főparancsnokság kérésére Berchtold novemberi átiratában rövid leírást adott a királyságbeli pártok helyzetéről. (A helyzetre jellemző módon hozzátéve, hogy az információk helyességéért nincs mindenben garancia.⁴) Beletekintve a jelentésbe nem éppen egyszerű kép tárul elénk. Addig minden rendben van, amíg azt olvassuk, hogy a Kongresszusi Lengyelországban a pártpaletta három csoportra oszlik, de aztán hogy melyik kivel, mi célból áll összefonódásban, egyáltalán létezik-e még, az a jelentésből nem derül ki. Ha a tények mélyére tekintünk, gyakran előfordul, hogy egy frakció illegalitásba vonul, elhagyja azt a pártot, ami tovább működik – nélküle.

Azt mindenesetre tényként kell elfogadnunk, hogy az első csoportot a „megalkuvók” („ugodowcy”) alkotják. Meg vannak elégedve az orosz rendszerrel, a központi hatalmak érkezésének nem örülnek. A fő- és a kisenemesség képezi a párt bázisát. Van egy jobboldali szárnyuk, az úgynevezett „Targowicai Konföderáció”, akik teljesen elfogadják az orosz birodalmi gondolatot, s ennek megfelelően semmilyen külön állást nem igényelnek maguknak az Orosz Császárságon belül. Lengyelül beszélő oroszoknak is nevezik őket. Nagyrészt mágnások, akiknek a birtokai a kisorosz területeken fekszenek. Prominens tagjai ennek a szárnyak majdnem mindazok, akik a Wielopolski örgrófi családhoz tartoznak. Birtokaik messze északon a Suwałki és a Łomzai Kormányzóságokban találhatók, illetve Varsó környékén.

Az alábbiakban a jelentés készítője felsorol még egy sor nevet, amelyek a mai olvasónak csak alig jelentek valamit, de a kort alkotó osztrák–magyar politikusok számára maguk voltak a véres valóság, az *ausztropolonizmus* elszánt ellenzői. Ausztropolonizmus: hogy az esetlegesen elfoglalandó Lengyelország a Monarchiához csatoltassék.⁵ Wladimir Czetwertiński herceg (birtokai a Siedleci Kormányzóságban vannak), egy ismertebb név: Adam Zamoyski, mellette a teljesen ismeretlen Niemczewicz földbirtokos Grodnóból, Korwin-Milewski gróf, Stanislaus és Paul von Górski, s egy ismert lengyel történelmi család, a Potockiak ágából: az Ukrajnában

birtokos Johann és Eduard Potocki. A csoport tagjai sokat vannak Varsóban, ahol véleményük hatással van a közvélekedésre. Van egy lapjuk Szentpétervárott, amely „Kraj”⁶ címmel jelenik meg. Az ortodox megalkuvók kevesen vannak a párton belül – szól a jelentés –, sokkal népesebb a mérsékeltebb csoport, a mágnások kisebb része tartozik hozzájuk, s egy nagy polgári többség. Hasonlóan hűségesekek a cárhoz, mint az ortodoxok, azzal a különbséggel, hogy bizonyos nyelvhasználati jogokat vindikálnak maguknak: iskola, hivatalok, katolikus vallásgyakorlat, bár világképük legalább annyira antidemokratikus, mint a kisebbségi csoportnak.

Elsősorban a felső klérus alkotja a csoport gerincét, egyik mértékadó személyiségük Alexander Kakowski, Varsó hercege⁷. Kakowski később nagy karriert futott be, s alkalmazkodva az oroszok távozásával kialakult helyzethez, a központi hatalmak megszállási időszakában pozíciót vállalt, a legfelsőbb lengyel államhatalmi testület, a „királyhelyettesítő” Régenstanács tagja lett. Az orosz kormány óvatos politikát folytat velük szemben (később kiderült, hogy ez a szegmens a leginkább ingatag, simulékony, egy „trójai faló”, amiről az oroszok maguk sem tudták, mire számítsanak velük kapcsolatban – T. Z.). A párttársak sem voltak teljesen biztosak abban, hogy például Kakowski, a párt fő ideológusa ide, vagy a targóviai csoportba tartozik-e. Néhány név a sok közül: Adam Woroniecki herceg, a varsói villamos vállalat igazgatója, Lengyelország leggazdagabb földbirtokosa, Moritz Zamoyski, a Reichsrat-képviselő Ostrowski, Xaver Branicki wílanówi földbirtokos, sok дума-képviselő, zsidó lapszerkesztők és bankárok. A frakció sajtóorgánuma a Varsóban nagy hatással bíró „Słowo” című lap.

De a középnemesség is képviselve van a pártban, ők a harmadik frakció, a legkevésbé megalkuvók. A cári rendszerhez fűződő hűséget egy előzetes megállapodáshoz kötik. Bizonyos közeledés figyelhető meg közöttük és Ausztria között, ezzel szemben radikális antigermán politika, merev szembenállás Németországgal. (A Monarchia lengyelpolitikájának potenciális szövetségesei voltak a háború alatt, még ha fenntartásokkal is.) Ideológiájukat leginkább a „Kurjer Polski” című lap fejezi ki, abszolút németellenesség, félelem attól, hogy Németország az egész lengyel etnikai területet bekebelezi. A pártfrakció tagjai sorában sok nagy történelmi név a régi Rzeczpospolita idejéből, annak eszmekörében.⁸ A sok név között egy érdekesség: bár nem politizál, de szimpatizánsként Henryk Sienkiewicz is mögöttük áll.

Hasonlóan oroszpartí a fentebb már említett Nemzeti Demokrata Párt, rövidített mozaikszóval az „endecja”. A fent „ugodowcy”-nak, megalkuvónak nevezett három frakció abban különbözik tőlük, hogy a három frakció őskonzervatív gondolkodású, ennek következtében nem radikálisok és nem demokraták. Az endecját a tömegek szándékai és ösztönei hajtják előre. Lényeges különbség a történelmi „rzcpospolitizmus” és az ő programjuk között, hogy elszánt és radikális antiszemita. Az Oroszországhoz fűződő viszonyt illetően két részre oszlanak, s mindkét rész ott ül a szentpétervári Dumában. Van a „jobbpart”, vezetője, s az egész párt fő embere, Roman Dmowski, aki az utóbbi kilenc évben gyökeres evolúción ment át párttársaival együtt, s ma már feltétel nélkül oroszpartíak.⁹ A Ballhausplatz elemzői számára Dmowski pártja azért rejt különös veszélyeket a Monarchiára nézve, mivel orosz pártkötődésüknek van egy karakteresen pánszláv mellékíze.¹⁰ Hidat képeznek a tömegek és az orosz kormánykörök között. A paraszti tömegek adják a tömegbázist, felül helyezkedik el a vidéki nemesség és a papság alsó rétege. Poroszyűületük nagy, s ez a negatív viszony talán még azokat is befolyásolja, akik egyébként az oroszokkal sem szimpatizálnának. Talán – írja a jelentésíró – ezektől az emberektől még azt is lehetne várni,

hogy poroszgyűlöletük miatt Ausztriát szeretni fogják, vagy néhányan már most is szeretik. Az is előfordulhat, hogy az esetleges katonai sikerek ezt az elfogadó érzést erősítik majd. Inkább ezt az érzést táplálják majd magukban, mintsem hogy a várható katonai sikerekben részes Poroszországot szeressék (amely mellel az ország bizonyos részeit megszállva tartja). A tájékoztató ezután felsorol néhány nevet – több közülük Duma-képviselő – közöttük egy később ismertté vált személyiséget, Jan Kucharzewskit¹¹, aki a háború végén lengyel miniszterelnök is lett.

Az átirat a harmadik legnagyobb pártcsoportosulásként a „Haladó Pártot” jelölte meg, majd felsorolta a kis – többségében balos – pártokat és szervezeteket, amelyeknek a szándékai végképp átláthatatlanok, s a „sok kicsi sokra megy” formula alapján veszélyt jelenthetnek Ausztria–Magyarország számára. Lengyel Progresszív Párt, Nemzeti Munkásszövetség, A Nép Függetlenségi Szervezete, Az Értelmiség Függetlenségi Szervezete stb. Mindössze egy nagy tömegeket mozgósító párt, a szociáldemokrata párt van a listában – jellemző módon kommentár nélkül, amelyre a háborús törvények által lefojtott internacionalista politikája miatt nyilván nem lehet számítani.

Figyelemre méltó megjegyzések a parasztság jellemzőiről, s várható reakcióiról: „A parasztság részéről, amely nem igen illeszthető a politikai pártok rendszerébe, amennyiben a középnemességnek és az alsópapságnak »russzofóbbá« válik a magatartása, számítani lehet osztrákbarát magatartásra. Ebbe természetesen beleszólnak anyagi érdekeik, hiszen anyagi helyzetük a Királyságban lényegesen jobb, mint Galiciában, valamint óvatos természetük és forradalomellenességük is.”¹² De befolyással lehet az is, hogy ellentétek vannak a nagybirtokosokkal, s ezt az ellentétet az orosz kormány ügynökei ügyesen kihasználják (a „jó király” megvédi a népét a gazdagokkal szemben – T. Z.).

Érdekes és figyelmet felkeltő az, amit a tájékoztató a zsidókról ír, felvázolva a királyságbeli zsidótársadalom tarka összetételét. Többnyire ausztrófil beállítottságúak – így lehetne összefoglalni a leírtakat –, főleg azok, akik lengyelnek tartják magukat. Két frakcióba sorolhatók: az egyik politikai megfontolás miatt osztrákbarát, a másik anyagi okokból, s megalkuvásból elszántan oroszbarát, természetesen úgy, hogy közben lengyel identitását hangsúlyozza. Más a helyzet azokkal a zsidókkal, akik nem vallják magukat lengyelnek, ők az úgynevezett „zsargonzsidók”¹³, szívük szerint többségükben osztrákbarátok, mert a Lengyelországba vándorlásuk előtt átélt szenvedések miatt félnek az oroszok visszatérésétől. Kisebbséget képeznek a Baltikumból jött csoportok, az úgynevezett litvánok¹⁴ (ellentmondásos társaság: annak ellenére, hogy menekülniük kellett az orosz szoldateszka elől, mégis oroszbarátok, s emellett osztrák- és lengyelelленesek maradtak). *Kire, kikre lehet hát számítani?*

Az 1914. nyár végén készült elemzések professzionista munkák, amelyek előre látásról tanúskodnak. A háborúk korábban egy-két csata, vonulás ide-oda, pár ezer ember halálának bekövetkezése után véget is értek, s 1914 nyarán is eluralkodott egy olyan hangulat, hogy ezután is így lesz. Arra is kevesen számítottak, hogy az 1890 után „elaludt” lengyel ügyből egy olyan bonyolult problémahalmaz fog összegyűlni, amit a két főszereplő, Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikussai majd nem fognak tudni megoldani, s a történészeknek is életfogytig tartó küzdelmet hoz a szálak kibogozása.

S mit lehet a pártok által átfogott társadalom megnyerése érdekében tenni – az erre adott válasz adott esetben döntő lehet. A pártviszonyok önmagukban nem tükrözik vissza a társadalom valódi állapotát, a szerkezeti elemeket, s a viszonyulást a

politikai folyamatokhoz. Egy másik, augusztus 13-i keltezésű krakkói elemzés¹⁵ differenciáltabb képet rajzol fel a királyságbeli lengyel társadalom gondolkodásáról, viszonyáról a bécsi politikához, az ausztrópolonizmushoz. A fentiekkel sok az átfedés, ami azt mutatja, hogy a társadalom hangulata augusztus óta nem sokban változott. A magas arisztokrácia oroszbarát, Ausztriával csak a katolikus vallás köti össze őket. Gyökeresen más a helyzet a nagybirtokosokkal, a slachtával. „A nagybirtok (slachta) népes, Orosz-Lengyelország egész területén elszórtan élő, összefüggő, többé-kevésbé vagyonos elem, erősen osztrákbarát, s még ha csupán elméletben is, de ennél is erősebben poroszellenes. Inkább az oroszokkal mintsem a poroszokkal halad együtt, de leginkább mindkettő ellen megy.”

A krakkói elemző külön felhívja a figyelmet arra, hogy a kormányszatnak ezzel a réteggel különösen óvatosan (és „finoman”) kell bánnia, mert ezek előzékenyek, áldozatkészek. Sokan közülük jól beszélnek németül, kiváltképp azok, akik Galíciában végezték a középiskolát. A gyökerek messzire nyúlnak, 1831 és 1863 harci tradíciói jelölik ki az útjukat. Útjuk a cári Oroszországban le volt zárva, nem juthattak be a katonai és a hivatalnoki establishment soraiba. Vigyázni kell – figyelmeztet a tanulmány –, hiszen „[...] a tegnapelőtti cári kiáltvány nagyon mély benyomást keltett; [...]”¹⁶ Könnyen előfordulhat, hogy a slachta fordulatot tesz Oroszország irányába, az osztrák–magyar politika nem kellő tapintattal kezeli ezt a réteget.

A papság osztrákbarátsága nem kétséges, bár az utóbbi időben – olvassuk a tanulmányban – Kakowski varsói hercegecskék (oroszbarsága nem kétséges) határozott lépéseket tett a lengyel egyház és az orosz kormány közötti távolság megszüntetése érdekében. Az orosz politika viszont a szektákat támogatja a római egyház gyengítése érdekében, lásd az ókatolikus mariavita szekta elterjedését Łódz és Plock térségében, aminek következtében az utóbbiak abszolút osztrákellesenek, s ezáltal veszélyt jelenthetnek. A parasztságot a tanulmány az egyházzal való kapcsolatában tárgyalja, nagyjából ugyanazt írja le, mint amit a többi hasonló elaborátum: konzervatív, bizalmatlan, állandó harcban áll a nagybirtokkal, feltétlen cártisztelő, s mélyen vallásos, ezért egy a krakkói hercegecskék¹⁷ által kibocsátott pásztorlevélnek lényegesen nagyobb lenne a hatása, mint a k. u. k. vezérkar akármilyen felhívásának. A parasztságot a klérus tudja leginkább befolyásolni nagyszabású egyházi demonstrációkkal és pásztorlevelekkel. Megnyerhetők továbbá a lengyel parasztok a kíméletes bánásmóddal, ne legyenek rekvirálások, s a fizetés lehetőleg papírrubellel történjen, valamint azzal, hogy a hivatalos ügymenetek lengyelül bonyolódjanak.¹⁸ A szerző külön figyelmet javasol fordítani a Łódz és Włocławek környéki német telepes parasztságra, akiket – úgy mond – nem tanácsos oroszbarát érzelmeikben zavarni.

A városi keresztény polgárság csak a nagyobb városokban él tömegesen, a kisebb városok polgársága szinte teljesen zsidó. A nagyvárosok keresztény lakossága maga a lármás néphangulat, impulzívok, nagy hangon szüntelenül vitakozók. Inkább orosz, mint oroszbarátok. Amennyiben energikusan lép fel a kormány velük szemben, meg tudja őket nyerni, de ha ez nem sikerül, akkor többé nem lehet rájuk számítani. Kivétel – így a tanulmány – a tanulóifjúság. Ők alkotják a legturbulensebb elemet. Revans okokból, miután rájuk kényszerítették az orosz iskolarendszert. A legkönnyebben megnyerhetők. Nem úgy a szervezett munkásság Łódzban, Varsóban, Częstochowában és Baszowicében. Mindig is „kemény dió” volt ez a csoport az oroszok számára, s ez Ausztria esetében sem lesz másképp. Hiszen elvi alapon felforgatók, forradalmárok, engedetlenek, majdhogynem anarchisták, s a forradalom három éve alatt begyakorolták, hogy hogyan lehet a kormányzati szervek ellen a legélesebb eszközökkel harcolni,

melyek között ott volt található a browning és a bomba. A középszintű (városi) értelmiség az oroszokkal és az oroszok ellen van, plátói, de egoista okokból is, miután az oroszok államosították a Varsó–Bécs vasútvonalat, s sokukat elbocsátották. A városi közigazgatáson kívül élnek, s ezért nagyon az oroszok ellen vannak hangolódva. Konklúzió: ha úgy látják, hogy az osztrák–magyar kormány hivatalnoki állásokat biztosít számukra, akkor megnyerhetők.

A zsidók a kisebb városokban élnek tömegével. Fel lehet őket fogni úgy, hogy osztrákbarátok (zárójeles megjegyzés: NB. de sikertelenségeink esetében már nem).¹⁹ Osztrákbarátságuk indítéka a kíméletlen orosz kivételes törvényekben keresendő, s abban, hogy az orosz kormány igazságtalanul kezeli őket. Megbízhatatlanok; sokat tudnak, de még többet hazudnak. Ha megfelelő óvatosság által kísérve kontroll alatt állnak, a hírszerzésben kiválóan alkalmazhatók. Egymás között a németet, a „zsargonzsídot”²⁰ beszélnek. A tanulmány szerzője ezen a ponton fontos javaslattal áll elő: az antiszemitizmus tompításának szükségességével. Mint állítja, körülbelül 1911 óta az intelligencia és a parasztság körében előretört a mesterségesen szított zsidóellenesség. Jelszó: vissza a liberalizmushoz.

Mindazonáltal a lengyel pártstruktúra és a lengyel társadalom legfőbb jellemzője az egyenetlen fejlődés okozta egyensúlytalanság. A háború első hetei bebizonyították, hogy ez mennyire így van. A mozgósítás bonyodalmi, az 1914-es rossz termés, s még jó néhány dolog lefojtott, komor hangulatot idézett elő mind Galiciában, mind a Királyságban. Az egyensúlytalanság pedig azt jelenti, hogy az ország kiemelkedően jó adottságait *maguk a lengyelek* nem tudják kihasználni. A gyárak vagy német, vagy zsidó kézben vannak, a kereskedelem úgyszintén. Lengyel kézben csupán a mezőgazdaság és a kisipar található. S ha a Királyság leválik Oroszországról, akkor a lengyelek ebből profitálni tudnak.

A lengyelországi helyzet összefoglalása és a kérdés megválaszolása a tanulmány végén egy és ugyanazon dolog két oldala: vannak felhasználható elemek, javítható körülmények és elkerülhető/elkerülendő tévedések az osztrák–magyar lengyelpolitikában a kibontakozó háború során. A slachta, a klérus, a városi keresztény polgárság és a parasztság segítség lehet a célok elérésében. A többi mértékkel, vagy egyáltalában nem. De bármilyen jó is legyen az együttműködés ezekkel a megacsoportokkal, a barátság hőfokát a porosz szövetség mégis lehűti. A porosz „Enteignungsgesetz”, a lengyel földek német telepesek számára történő kisajátítása az egész királyságbeli parasztság számára az elrettentés birodalmába tartozik, amitől csak elhatárolódni lehet, vagy – s ez a veszélyesebb – nem zárja ki, hogy a lengyel paraszt inkább az oroszok számára végzendő munkát részesíti előnyben.

A szociológiai esszének is mondható tanulmány – amelyen nyilvánvalóan érződik, hogy szakértő fej gondolta ki: a Jagelló Egyetem professzora – záró soraiban javaslatokat is megfogalmaz, amely egyúttal a lengyel társadalmi elvárásokat is visszautkrözi. Elhangzik az a javaslat, amit nagyon sokan óhajtottak ezekben a napokban, hogy a cári manifesztum²¹ ellenmanifesztumát is ki kellene bocsátani. A leghatékonyabb manifesztum a krakkói hercegérseki pásztorlevél lenne – javasolja a szerző –, amit Orosz-Lengyelország minden szószékéről felolvasnának a papok. Rá kellene irányítani az emberek figyelmét arra, hogy Oroszország hogyan szegényítette el Lengyelországot: államosította a Varsó–Bécs-vasútvonalat, figyelmen kívül hagyta a városok adminisztratív rendjét, s rászabadította Lengyelországra az oroszországi zsidókat. Valamint meg kellene alkotni egy olyan *új állami formációt*, mint amilyennel Magyarország rendelkezik. *Tehát a dualizmus helyett a trializmust.* S pont ez ment a legnehezebben az egész világháború során!

A *racionális döntés* az egyéni és a csoportos, tehát testületi cselekvést alakító mikromechanizmusok egyike. Alkalmazkodás a létező környezethez, s a célok optimális elérésének eszköze. Kétségkívül nem csalahatlan mechanizmus. A háború négy éve politikai döntések sorozatából áll, mint minden háború a történelem során. Mit mond erről a problémáról egy rokontudomány? „A racionális döntések elmélete – mint bármely más tudományos elmélet – kudarcot vall, egyfelől, ha nem képes egyértelmű előrejelzések megfogalmazására (meghatározatlanság), másfelől, ha előrejelzései nem állják ki a tapasztalati próbákat, vagyis ha a valóságos döntéshozók nem úgy viselkednek, ahogy azt az elmélet előírja (irracionalitás). [...] Több optimum vagy összemérhetetlen alternatívák esetén például a racionális döntés meghatározatlan. Az akaratgyengesség, a rövidlátás, a vágyteljesítő gondolkodás, a kognitív torzításokon alapuló irracionális vélekedések pedig az irracionális különböző esetei.”²²

De mi az irracionális abban, amikor egy testület (Közös Minisztertanács, magyar kormány, hadsereg-főparancsnokság stb.) a rendelkezésre álló „összemérhető alternatívák” ellenére úgy dönt, hogy az nem felel meg a racionális döntések szabályainak? A lengyel társadalomról és a pártviszonyokról háborús kényszerhelyzetben leírtak összemérhető alternatívákat hoztak létre, amelyek odakerültek a tárgyalóasztalok abroszaira, aztán a döntések sokszor mégis az irracionális erdejébe tévedtek. Vagy talán a kortársak védettek, a kognitív diszsonancia hibájába estek, vagy pedig a vágykiteljesítésnek lettek az áldozatai? „Nem csupán a többé-kevésbé racionális viselkedések – amelyek tartományát a társadalomtudósok többsége egyre inkább tágabbnak tartja a szűken vett gazdaság [jelen esetben a külpolitika – T. Z.] szférájánál – leírásához és magyarázatához, hanem az irracionális viselkedések fogalmi megragadásához is szükségünk van a racionalitás jól definiált és egyértelmű fogalmára, a racionális döntés ideáltípusaira.”²³

Mindezek a problémák már az első időszak bilaterális tárgyalásai és levelezései során jól előtűntek, kiegészülve azzal, hogy ezek a tárgyalások Németország és a Monarchia között nem két bár szövetséges, de nem egyenlő presztízsű partner között zajlottak. A döntések mind a Monarchia mind Németország számára a háború folyamán mind nehezebbé váltak, azért is, mert a háború során mind a társadalmi rétegződés, mind a pártpreferenciák folyamatosan változtak. A pártstruktúra 1918 végéig még bonyolultabbá vált. Jelen tanulmány célja nem a pártviszonyok történetének ábrázolása, ezért, csak az írás tartalmának jobb megértése miatt megbontjuk az időbeli folyamatosságot. Kivéve az időkeretből, előre menve a háború végéig, az alábbi fejezetben megvizsgáljuk, mennyiben változott a lengyel pártstruktúra, mennyiben nehezítette meg a központi hatalmak együttes eljárását a lengyelkérdésben.

(Pártviszonyok a háború végén. Egy 1918-as katonai hírszerzői jelentés) Mint fentebb említettük, 1915 őszén, miután az egész volt Lengyel Királyság a központi hatalmak kezére került, az Osztrák–Magyar Monarchia megszervezte Lublinban a Katonai Főköormányzóságot. Természetesen a szövetséges németekkel egyeztetve, akik a saját főköormányzóságukat a Pilica folyótól, mint határtól északra Varsó székhellyel szervezték meg. A lublini szervezet az AOK-hoz tartozott, miután *katonai* főköormányzóságként működött, bár volt polgári ügyekért felelő részlege is. S mi sem természetesebb, volt katonai elhárító és hírszerző osztálya is. Nem is akármilyen: kebelén belül magasan képzett hírszerző tisztekkel, akik lengyel, ukrán, orosz nyelvtudással rendelkeztek. Jelen tanulmány nagy része azokra az információkra épül, amelyeket ez a lublini osztály szolgáltatott az AOK badeni központjának, s a k. u. k. Közös Külügyminisztériumnak, a Ballhausplatznak.

A Monarchia katonai hírszerzése minden évben, sőt szakaszonként havi rendszerességgel készített áttekintő táblázatot és sok esetben részletes elemzést is a témáról. Az 1918-as volt a legutolsó, ami a háború befejeződése után szintén csak egy átmeneti állapotot tükrözött, hiszen a pártstruktúra a Második Köztársaság alatt ugyanúgy fennmaradt, vagy pedig sok esetben alapvető változáson ment át: pártok szakadtak szét, többen megszűntek, újak keletkeztek. Ha az előző fejezet tartalmát hasonlítjuk össze a jelen fejezetben foglaltakkal, felemás képet nyerünk. A nagy pártcsoportosulások egy része 1919 után továbbra is megvan, programjaik azonban sokszor változnak, nem ritka a beolvadás. 1917 végén, amikor Oroszország kilépett a háborúból, sok pártprogram értelmetlenné vált éppen eredeti oroszpártisága miatt.

A pártviszonyok általános jellemzője 1918 végén az, hogy markánsabban kirajzódnak a határvonalak az úgynevezett passzivisták, a realisták és az aktivisták között. Az 1914-es fent elemzett jelentésben ez a hármás felosztás nem szerepel. A három fogalom közül kettő, a „passzivisták” és az „aktivisták” tulajdonképpen gyűjtőfogalmak. Pártcsoportosulást jelentenek. A háborúban az egymással harcoló felekhez való viszonyt fejezik ki. Passzivista alatt a korabeli lengyel viszonyok között azt értették, hogy bizonyos politikai szervezetek vagy pártonkívüli személyek nem vesznek részt a politikai innovációban, az állami életben. A passzivisták – tekintettel arra, hogy az országot a központi hatalmak tartják megszállva –, ellenfelei azoknak. Tagadnak bármiféle szövetségi viszonyt Németországgal és az Osztrák–Magyar Monarchiával. Semmilyen vállalkozásban nem vesznek részt, beleértve a lengyel hadsereg megszervezését osztrák–magyar és német közreműködéssel. Az országon belüli közéletben jelen lenni, de csak úgy, hogy bizonyos személyek állandó kerékkötőként akadályozzák a központi hatalmak által engedélyezett reformokat. Politikai programjukban maximalisták: valamennyi felosztási terület, Galícia, Királyság, Litvánia, Posen önálló és független államban való egyesítése, szabad kijárási jog a tengerhez. Nemzetközi politikai értelemben antantbarátok, azt várják az antanttól, hogy a háború végén Lengyelországból erődöt építsen Németország ellen, annak háborús hajlamait korlátozandó (nyugaton Franciaország, mint erőd, keleten Lengyelország ugyanaz). Az erős Lengyelország sátaba sorítja a renitens Németországot.

Valamennyi felosztási terület lakosságát meg kell hallgatni azon a békekonferencián, amely az erős Lengyelországról dönt. Ehhez pedig a szemj összehívása szükséges, ahol a nemzet egésze mond véleményt. A lengyel nemzet alapvetően szláv nemzet, s mikor az erős Lengyelországról döntenek, a Monarchia szláv etnikumait is be kell vonni a folyamatba. Nem nehéz kikövetkeztetnünk, hogy a passzivisták visszanyúltak a régi időkig. A múlt küzdelmeiből azt a sajátos következtetést vonták le, hogy a 19. század nagy átalakulásai 1866 után megtörték a szláv szolidaritás fejlődését, a Habsburg Monarchia konzervatív lengyeljei nagy hibát követtek el akkor, amikor hátat fordítottak a cseheknek, s az 1867-es kiegyezésben a magyarok pártjára álltak. Mindezek politikai programok, amelyeket bármely politikai kávéházi kör vagy klub a magáénak vallhat. A passzvizmus azonban többet jelentett, mint kávéházi politizálás, a körbe tartozó pártok többségének jól kitapintható szociális beágyazottsága is volt. A skála igen széles: az ultrakonzervatizmustól a demokratikus, liberális, sőt néhány szakadár szocdem irányzatig terjedt.

Ami ugyanakkor a leginkább szembe tűnik, az a nagyfokú taktikai fegyelem. Ennek betartására a háború alatt létrejött a „Pártok Közötti Politikai Kör”, ez az erősen zárt, egységesen cselekvő, reprezentatív organizmus. Változás akkor következett be az előző fejezetben bemutatott 1914-es állapothoz mérve, amikor 1917 februárjában

kitört az oroszországi forradalom, s még nagyobb lett a válság, amikor novemberben megtörtént a bolsevik hatalomátvétel. A társadalmi felfordulás miatt érzett félelem elgondolkodtatta az egyébként már 14 előtt is oroszpartí pártokat az MKP-n belül: mi lesz, ha Lengyelországba is begyűrűzik a bolsevizmus? Az MKP pártjai közül sokan az államhatalom megerősítésére kezdtek koncentrálni. Arra, amit először meg kellett alkotni, hiszen az oroszok kiűzése után katonai kormányzás lett az országban, s lengyel állam, mint olyan nem létezett. A felforgató tendenciák elleni küzdelem érdekében enyhíteni kellett a nagy szigorúságon, s együtt kellett működni valamilyen szinten a két megszálló hatalommal. A Kolón belül szakadás állt be, párhovatartozástól függetlenül lettek, akik kitartottak a passzivizmusuk mellett, ezeket nevezték úgy, hogy „engesztelhetetlenek”, s a másik oldalon álltak azok, akik hajlandónak mutatkoztak bizonyos feladatokban közreműködni a központi hatalmakkal. Ezek lettek a „megalkuvók”, az opportunisták. S hogy ki mennyire „opportunistá”, azt a mindenkori hadihelyzet is befolyásolta a Kolón belül. Ha az antant nyelésben volt, a megalkuvók száma megcsappant, ha a németek győztek, számuk növekedésnek indult.

(A passzivisták pártok és szervezetek) Előző fejezetünkben szóltunk az „endecja”-ról, a Nemzeti Demokrata Pártról. Ők voltak a legkevésbé kiengesztelhetők. A „wszechpolacy”, a „pánlengyelek” – volt néhány gúnynevük is – uralták a mezőnyt a Királyságban. De nemcsak ott, hanem az összes lengyellakta országgrészben a legkiterjedtebb hálózattal rendelkeztek. Velük volt a nagybirtokosság, a polgárság, a hivatali értelmiség a papság, s az apolitikus kispolgárság. Az 1914. szeptember és 1917. február közötti orosz orientációjuk változatlan maradt, 1917. november 7-e után ez a politika értelmét veszítette. Az endecja vezetői külföldre mentek, s ott befolyásos ellenzékét alkottak a hazai aktivista politikusokkal szemben (Roman Dmowski, Marian Seyda, illetve a régebb óta Amerikában tartózkodó Jan Paderewski, a világhírű zongoraművész). 1914-ben még igyekeztek elfoglalni a királyságbeli politikai pozíciók közül bármit, ami adódott, sokan, például maga Dmowski a cári Duma képviselőiként működtek, mások az orosz ipari és pénzügyi világban keresték meg a maguk helyét. A reális lehetőségből kiindulva (ezt a szófordulatot használták) keresték a kiegyezést az orosz hatalommal. Az 1863-as felkelés tragikus leverése után jött a világra ez a gondolkodásmód, a reménytelenség filozófiája egy kilátástalan korban. Nem adódott más lehetőség, mint keresni a cári birodalmon belül a minél szélesebb körű autonómiát, s hinni az organikus munkában, amely nagyra teheti a lengyel nemzetet. A titkosszolgálati jelentés találó megfogalmazásában „nemzeti egoizmus”: „A gazdasági növekedés adja meg a nemzet erejét.”

Mivel a gazdasági növekedés gátját a zsidóság túlsúlyában látták, engesztelhetetlenül antiszemiták voltak. Többször meghirdették a „zsidótalanítás” programját. Emellett sovinizmusuk korlátlan agresszivitással irányult más népek ellen, s a lengyelekkel szemben is monopolizálták a patriotizmus fogalmát: jó lengyel egyedül csak az endecjához tartozó lehetett. A másokkal szembeni intoleráns viszony egy töről fakadt a jogos, de inkább mértéktelen expanzivitással: vissza kell foglalni és meg kell tartani mindent, ami keleten lengyel, lehet az Kelet-Galícia, Fehéroroszország vagy Litvánia. A jelentést író felderítő tiszt megállapítja: „Mind a mai napig a központi hatalmak ellenfeleinek tömegbázisát alkotják.” Minden passzivizmusuk ellenére, a megszálló két hatalom ellenében „pozícióvadászoknak” is lehet mondani a szervezet középső szintjén és az alsó szinteken működőket – beépülni a lassan kiépülő állami adminisztrációba, s ott az ellenzékiiséget képviselni az aktivistákkal szemben.

Még a katonai felderítés sem tudott szó nélkül elmenni a mellett, hogy az engesztelhetetlen endecjá-n kívül, létezett egy még keményebb csoport is, a „Nemzeti Egyesülés”, a vidéki polgárság és intelligencia gyűjtőcsoportja, amely a háború elején jött létre többnyire az endecjával elégedetlen „csapódókból” – nem párt, nincs szervezete, viszont nagyon rugalmatlan, még a nemzeti demokratáknál is kevésbé kompromisszumképesek. Ideológiailag rokon nézeteket vallanak a nemzeti demokratákkal, a jelentés szerint róluk beszélve egy a vidéki társadalomhoz alkalmazkodó endecja-csoportról van szó. Ugyanúgy demokratikus programot hirdetnek, de valójában ugyanúgy ultrakonzervatívok, mint az endecja tagjai. A jelentés szintén agresszívnek minősíti a Kereszténydemokrata Pártot, amely sokáig nem volt rendezett szervezettű párt: kézművesek, kispolgárok a városokban, kereskedők, klerikálisok alkotják. A szervezet, illetve újdonsült párt XIII. Leó pápa enciklikájának talaján áll, a nyugati munkásszervezetek mintájára tartja fenn jótékonyági szervezeteit. Cél: megakadályozni a szocialista osztályharcot, törekedni arra, hogy átfeljődjön az az osztályok között harmóniába. Lapjaik telve vannak antiszemitizmussal, konzervativizmussal és reakciós tartalommal.

Az opportunisták csoportja különleges és ellentmondásos jelenség a lengyel közéletben. Az 1914-es jelentésben ez a csoport tulajdonképpen az „ugodowcy”, azaz „megalkuvók” néven van nevezve. Tehát ahogy fentebb is áll, a nagybirtok, a nagytőke békebeli orospártiságát, kiegyezési hajlandóságát hozták át a háborús időkbe. Ami tehát az 1914-es Berchtold-féle jelentésben „ugodowcy-ként” önálló tényezőként szerepel, az az 1918. szeptemberiben mint a passzivista táboron belüli csoport vagy párt fogható fel. Az SPR, a „Stronnictwo Polityki Realnej”, a „Reális Politika Pártja” a háború első két évében is megmaradt az orosz állam hűségén, s ahogy említettük, a forradalmi veszély készítette egyes tagjait arra, hogy bizonyos ügyekben együttműködjenek a központi hatalmak által életre hívott varsói lengyel politikai testületekkel. A közigazgatás megszervezése, s felső osztályok hatalmi helyzetének megőrzését szolgáló hatalomgyakorlási eszközök megeremtése – ezek álltak az úgynevezett realista párt programjában az első helyen. Velük rokon, de önálló csoportosulásnak tekinthetjük a Lengyel Haladó Pártot, amely polgári vonásokat mutatott, s főleg szabadfoglalkozású értelmiségiekből állt. Nyugatos pártnak tekinthető, hasonlatosnak az Angliában népes hivatali értelmiségi csoportokhoz. Politikai gyakorlatukat nézve semmiben sem különböztek az SPR-től, ideológiailag inkább polgári-liberális színezetűnt elő határozottan.

A „Gazdasági Függetlenség Szövetsége” talán a passzivista-opportunista csoport tematikusan legcélirányosabb tömörülése. A nagyiparosok, nagykereskedők, a finánc-tőke egészének érdekvédelmi szövetsége (pártfelépítmény nélkül), középpontban az üzleti haszon állt. Az 1916. november 5-i proklamáció után jött létre, kimondva, hogy az esetlegesen biztosított állami függetlenség nem elégséges állapot, ahhoz a gazdasági függetlenségnek is társulnia kell. Jól ítélték meg, hogy az esetlegesen megnyert háború eredményeként a központi hatalmak gazdaságai fogják uralni a kelet-európai térséget (akkor már ismert volt Naumann Kelet-Európa terve), s ez tönkreteszi a lengyel ipar keleti értékesítési esélyeit. A ZNG a Pártok Közötti Egyesülés egyik legmasszívabb tagjaként volt számontartva mind Berlinben, mind a Közös Külügyminisztériumban. Tekintettel arra, hogy az ország újjáépítéséhez elemi egzisztenciális érdekeik fűződtek, a leginkább „opportunisták” társaságként tartották őket számon, akiket nem kötöttek ideológiai skrupulusok. Lehetett rájuk építeni, még akkor is, hogy a két birodalom gazdaságának a háború után vetélytársai is lehettek. Ideológiamentesen intézték az

ügyeket, feledtetve azt, hogy a háború előtt ugyanez az együttműködési kényszer fűzte őket az Orosz Birodalomhoz. Sok zsidó, illetve lengyel patriótává vált zsidó nagyiparos alkotta a szervezet gerincét.

Extra alakulatok is léteztek a „senki földjén”, akik valamilyen okból nem akartak a Pártok Közötti Egyesüléshez tartozni, de ugyanakkor alapvető hajlamaikban és múltjukban az egykori orosz világhoz köthetők, tehát 1917-ig az oroszpártiság eszmekörében éltek. Ilyennek tekintendő a kizárólag Varsó városához köthető „Blok narodowy”, a „Nemzeti Blokk”, amely a klubrendszerű szervezetekhez sorolható. A varsói mágnások és az ottani nemesi értelmiség hozta létre már a háború alatt. Az engesztelhetetlen endecjás politika tagadásával eljutottak a német hatóságokkal történő szorosabb együttműködésig. Passzivisták elvtársaitak igyekeztek „jobb belátásra bírni”, s a varsói hatóságok kívánalmainak megfelelően „átvinni” az aktivista táborba. Lényegében tehát átmenetet képeztek az aktivisták és a passzivisták között. Tagjaik között jó néhányan vannak, akik az országos közéletben „sokra vitték”, ilyennek tekinthető Lubomirski herceg, a később megalakított Régenstanács tagja. A másik végletet a „Katolikus Népszövetségben” fedezhetjük fel. A kielcei püspök, Augustyn Łosiński hozta létre minden politikai törekvés ellenében, amely nem katolikus. A vezetés a német- és Bécs-ellenes kirohanásairól elhíresült Blaszczyk páter kezében összpontosult, s főleg a Kielcei Püspökség paraszti lakosságára gyakorolt mély hatást. Ultrakonzervatív, mereven katolikus, klerikális, szélsőségesen passzivista, nem pártjelleű szervezet.

(Az aktivista pártok és szervezetek) Az aktivistákat sem lehet máshogy definiálni, mint a tautológia módszerével: akik aktivitásukkal támogatják a központi hatalmak lengyelpolitikáját. Az alap az 1916. november 5-i proklamáció, s az ennek alapján kibocsátott rendelkezések, beleértve az 1917. szeptember 12-i pátenst is. A proklamáció előtti időkbén a háború elején ez az aktivitás katonai formát is öltött, 1918 szeptemberében ezt már csak politikainak lehetett mondani. Attól függően, hogy a központi hatalmak koncesszióinak milyen jelentőséget tulajdonítottak az illető pártok, nagy változatosság állapítható meg. Legalább annyira színes a kép, mint az előzőekben felvázolt passzivistákat illetően. A politika természetéből adódóan itt sem lehet meglepődni azon, hogy az aktivisták is két táborra oszlottak az események közepette, mint ahogy azt a passzivisták is tették. Meg lehetett különböztetni egy mérsékelt, s egy radikálisan aktivista szárnyat.

A mérsékelt aktivizmus azt jelentette, hogy az aktivisták tartják magukat a központi hatalmakkal kialakított alapelvekhez. A kapott koncessziókat és garanciákat csak akkor fogadhatja el Lengyelország, ha eleget tesz a különböző minimális követelményeknek, s ugyanez történik meg a központi hatalmak részéről is. Ezen az alapon, tehát az együttműködés kölcsönösségi szabályai alapján lehet folytatni a lengyel állam felépítését. A jelentés rögzíti a tényt, hogy 1918 szeptemberében az aktivistáknak ezen szárnya alkotja a kormánypártokat, s uralja a közigazgatási apparátust. Közülük kerül ki az ausztrópolonista megoldás híveinek döntő többsége. A radikális aktivisták ezzel szemben úgy látták, hogy nincsenek fenntartások, a szövetséget – elsősorban Németország jöhet szóba – minél gyorsabban létre kell hozni, s ezen a szövetségi alapon neki kell látni a lengyel hadsereg megszervezésének, amely arra hivatott, hogy megvédelmezze a keleti határokat Oroszország ellen. Antantellenes mindkét árnyalat, erős kormány, szilárd közigazgatás, szükséges, hogy a forradalmi felforgatásnak elejét lehessen venni. Mindkét irányzat monarchikus felfogású, minél radikálisabb ez a felfogás, annál inkább hajlik az abszolutizmusra.

Korábban a baloldal (republikánus, nem monarchista) között is akadtak aktivisták, ez az állapot azonban az úgynevezett esküváltás miatt megbomlott. Előtte a baloldal aktivista programmal be tudott hatolni a szegényparasztság és a munkásság körébe; az esküváltás, s Piłsudski 1917. júliusi internálása azonban ennek a tendenciának a végét jelentette. (A későbbiekben részletesen foglalkozunk ezekkel az eseményekkel, amelyek az egész lengyel közvéleményben meghasonlást idéztek elő.) 1917. július vége óta az „összbaloldal” heves oppozícióban áll az aktivista táborral. De bármennyire is sikerült a német politika következtében elidegeníteni a baloldalt, nagy tömegük következtében az aktivisták meghatározó politikai erők maradtak. Sőt annyiban is sikerült tovább fejlődniük, hogy a jelentés megrásakor, sőt már 1918 elejétől határozott szociális arculatot is ki tudtak alakítani a korábbi kizárólag politikai arculat mellett. Bár ugyanakkor nem lehet tagadni, hogy politikai programjaik a demokrácia medréből sosem léptek ki, féken tartva a politikai káosz áradatát.

Ha a mérsékelt aktivista pártok nagyobbjait vetjük vizsgálat alá, szembetűnik, hogy szinte valamennyinél itt is a nagybirtokos osztály és a módosabb társadalmi rétegek dominálnak. Ilyen a jelentés szerint a „Szövetség a Lengyel Állam Újjáépítéséért” hangzatos című, nem pártrendszerű szervezet. Céljukat főleg abban jelölték meg, hogy a pártokhoz nem tartozókat bevonják az államépítés munkájába. Mint mérsékelt aktivista szervezet, ők is a Monarchiában látták a jövőt. A demográfiai háttér szélessége miatt masszív kormányképző erőt képviselt. A bécsi Reichsrat Lengyel Klubjának jobboldalával működött együtt, s a passzivisták köréből a realista irányzatokhoz állt közeli rokonságban, többek között a monarchista-alkotmányosság terén. Az 1918-ig hivatalban lévő varsói kormányok gyakori résztvevői, s ugyanez vonatkozik a háború során megalakított Államtanácsra is, amelyben 12 taggal vettek részt. Vezetői közül számosan ismert közéleti, sőt Kelet-Európa-történeti jelentőségre tettek szert: Rostworowski gróf, Brudziński orvosprofesszor, a Varsói Egyetem rektora.

Némileg következetlenül „renegát” szervezetnek lehetne tekinteni a Nemzeti Pártot (Stronnictwo Narodowe), amely az 1914-es jelentésben még nem szerepel, mivel a háború alatt keletkezett, mint szecessziós párt. A „kivonulás” az endecjából történt 1917 januárjában, amikor megalakult az első lengyel parlament-kezdemény, az Ideiglenes Államtanács. Elhagyták az endecját és aktivisták lettek. Az első hónapokban hatásuk jól érvényesült a szociális-gazdasági szervezetekben, mint például a „Központi Agrárszövetség”. De egészen addig, ameddig különféle belső meghasonlások miatt el nem veszítették befolyásukat korábbi híveikre, meghatározták a Jótékonyági Főtanács, az RGO, a „Rada Główna Opiekuńcza” mozgásterét is, sőt az 1915-ben létrejött osztrák–magyar megszállási övezetre is kiszélesedett a hatáskörük. De ahogy aztán elindult a szervezeten belüli belső válság, tagságuk feloldódott az imént említett Szövetség Lengyelország Újjáépítéséért tagjai között.

Az egyik legkarakteresebb ausztrópolonista politikát folytató párt a „Liga Państwowej Polskie”, a „Lengyel Államiság Ligája”. Programjukban egyértelműen és következetesen képviselték Galiciának a Királysággal történő egyesítését trialista formában. Szorosan működtek együtt a krakkói székhelyű „Lengyel Nemzeti Főbizottsággal”. 1916 végén, 1917 elején több kisebb pártot hoztak létre a saját ideológia és program terjesztésére: Népi Egyesülés, Nemzeti Blokk stb., ezek a kis szervezetek azonban hamar önállósodtak. Viták robbantak ki az anyaszervezettel, a Ligával. A kis pártok két táborra oszlottak (ausztrópolonista kontra germanopolonista). 1917 júliusa után pedig magát a Ligát is megosztotta az, ahogy az esküváltás lezajlott, s ahogy a németek Piłsudskival és Sosnkowskival elbántak (internálás a magdeburgi

erődbe). A másik oldal, a németpárti viszont kilépett a Ligából és felolvadt a Nemzeti Centrumban; az átlépők aktivisták maradtak ugyan, de radikálisabbak lettek a radikálisnál. A Liga pedig 1918 szeptemberére, amikor a lublini Katonai Főkormányzóság hírszerző szervezetének jelentése készült, már azzal foglalkozott, hogy a különféle mérsékelt aktivista szervezetek munkáját koordinálja. Többek között a passzivistának számító, de valójában az államépítésben ugyancsak érdekelt realisták is beletartoztak abba a körbe, amelyre a Liga hatást igyekezett gyakorolni. Vezetői közül többen magas funkciókat töltöttek be az államéletben, Jan Kucherczewski például lengyel miniszterelnök is volt, bár maga az őket küldő párt a háború végére összezsugorodott.

A kisebb jelentőségű mérsékelt aktivista pártok (Nemzeti Néppárt, Demokratikus Politika Pártja) mellett valamivel nagyobb súlyt jelentett a „Népi Egyesülés” („Zjednoczenie Ludowe”) tömegében paraszti részvétellel. A párt a Ligából vált ki 1917-ben, s konzervatív-kleikális vonalon haladt. Bensőséges kapcsolatban áll a klérussal, Kakowski varsói érsek áldása alatt működött, de több lengyel főpap is közösséget vállalt velük. Később a vezetőség radikalizálódott, s a Nemzeti Centrumhoz közeledett. A tagság nem követte: elutasította mind a radikális aktivizmusra jellemző germanopolonista politikát, mind az abszolutizmus felé hajló gyakorlatot, ennek következtében 1918 szeptemberére a Centrummal a kapcsolat meglazult. Úgy lett mégis radikális, hogy a radikalizmust a földreformra vitte át, agrárreformista jelszavaival a fentebb említett Lengyel Néppártra hasonlított.

A baloldaliság és az aktivizmus Lengyelország történelmében nem szükségszerűen összetartozó fogalmak. A „Narodowy Związek Robotniczy”, a Nemzeti Munkásszövetség esetében – még ha nagyon gyengén is –, érvénysült ez a kettősség. A párt vezetői hol támogatják a kormányt, hol nem, fő jelszavuk a „szocialista tendenciákért folytatott harc”. Regionális eloszlásukban is nagyon differenciált a róluk alkotott kép: ott népesek az alapsejtjeik, ahol az ipar megtelepedett, Dąbrowa, Łódź, Varsó külső kerületei, munkások, kereskedelmi alkalmazottak, kisüzemi kézművesek – csupa olyan foglalkozási csoport és osztály, amelyeket a nagy nemzeti újjászületés ideológikus szempontjai kevésbé aktivizálnak. Eleinte együtt haladtak a baloldallal, míg nem 1917-ben kiléptek közülük, mivel nem tudtak együttműködni a PPS, a Lengyel Szocialista Párt (Piłsudski pártja) jobboldalával. Csatlakoztak a Nemzeti Centrumhoz, de aztán tekintettel arra, hogy a Centrum elment germanopolonista irányba, elhalványultak közöttük a szálak. Az első lengyel kormányt (Kuharczewski) még támogatták, a másodikat (Steczowski) azonban már nem, s az Államtanácsba sem léptek be (ez szigorú bojkottot jelentett). 1918 szeptemberére a radikalizálódásnak némi jele mutatkozott a pártvezetésen belül.

Ahogy fentebb jeleztük, a radikál-aktivista pártok, többnyire szélsőségesen konzervatív tézisek jegyében, nagy hatást gyakoroltak a nemzetre. A Nemzeti Centrumot („Narodowe Centrum”) a Liga hozta létre 1917-ben. Több kisebb párt fúziója is szerepet játszott létrejöttükben, valamint sok olyan csatlakozó személy, akik azzal a furcsa névvel illették magukat, hogy „biztonságpárti aktivisták”. A biztonságpártiság nyilván a szilárd államra vonatkozott a forradalom aknamunkája ellen. A rendpártiságnak pedig a szövetségi politika képezte az alapját, valamelyik megszálló hatalommal, a párttagság zömének nézete szerint a németekkel. Hadsereg, erős kéz, a légiók soriban végrehajtott tisztogatás, a baloldali elemek kiszűrése, eltávolítása. A Piłsudski-krisz után – vad harag kíséretében a németekkel szemben – szakadás állt be a pártban, kivált belőle az „Aktív Politika Pártja” és a „Demokratikus Párt”. A Centrum pedig tovább vitte a németbarát vonalat. Vezető személyiségük a kezdetben oroszpárti, majd

németpárti, 1918-ban ausztrópoliszta Adam Ronikier gróf több németbarát politikustársával rendszeresen látogatta a berlini kormányhivatalokat a német– lengyel összefogás érdekében.

A „Lengyel Demokrácia Pártja” a varsói értelmiségieket és hivatalnokokat tömörítette a konzervatívok ellen. Valójában fúzió útján jött létre a „Polgári Egyesülés” nevű jelentéktelen szervezettel. Hasonlóan a másik kis párthoz, a „Lengyel Államiság Pártjához” egy maroknyi varsói értelmiségiből állt össze, lényegében a Liga osztódásának terméke. Hangjuk azonban kemény radikalizmussal szólt. Hadsereg, a keleti határok védelme, katonai és gazdasági konvenció a németekkel, erős osztrákellenesség – vezetőjük, L. Zielinski rendszeresen hangsúlyozta a távolságtartást mind a Monarchiától, mind az antanttól, mind a nemzeti demokratáktól. Hasonlóan a még nevében is hasonló szervezettől, a „Lengyel Államiság Követőinek Klubjától”. Az utóbbiak, bár kevesen voltak, mégis nagy befolyást tudtak gyakorolni Varsóban is és Berlinben is. A hatáskeltés nagyrészt a nagyon agilis Władysław Gizbert-Studnickinak köszönhető, aki a kis létszámú németbarát politikus egyikeként elősegítette a németek térnyerését a varsói politikában. 1918-ban kiadott brosúrája a németbarát csoport számára afféle krédónak számított. Studnickit mindenekelőtt Németország bámulatos ipai fejlődése nyugtázta le (hozzá kell tennünk: méltán), az ipari munkásság példátlan méretű felszaporodása a mezőgazdasági lakosság hátrányára. A radikális aktivista pártok Ausztriaellenessége éppen ebből a „maradiságból”, az agrárszektor túlsúlyából adódó aránytalanságra épült. A Habsburg és a magyar rész alulfejlettségét és korhadtságát éppen ebből a körülményből vezették le. Bár ugyanakkor mind Studnicki, mind a többi kisebb-nagyobb radikális aktivista párt ragaszkodott az abszolutista-konzervatív kormányzáshoz. A germanópoliszta csoportok mind úgy gondolták, hogy Németország meg fogja nyerni a háborút mind a három fronton, ami a nagy és jogos erőérzetből következik, s utána – megszüntetve a korábbi germanizációs politikát – Lengyelországot a fejlett európai államok sorába fogja emelni.

(Demokratikus baloldal, szocialista szélsőbal, zsidó pártok és szervezetek) A demokratikus baloldal három irányzatból áll: a szocialistákból, néhány polgári pártból és a radikális demokratákból. Valamennyien az abszolút politikai és gazdasági függetlenség talaján állnak, s egy demokratikus, lengyel-népiségi állam felépítésére törekszenek, saját erőből, a lengyel nép harca által. A baloldal a háború elején extrém aktivista volt. Különösen a légiók ügye, s a központi hatalmakkal kötendő szövetség élvezett nagy népszerűséget. A szövetséget ugyanakkor garanciához kötötték: a lengyel tetteket csak a lengyel függetlenség javára lehetett konvertálni. A későbbiekben igyekszünk láthatóvá tenni, hogy a balosok mennyire komolyan vették ezt a tézist. A garanciáknak egész láncolata jelent meg kívánságként: lengyel hadsereg nincs lengyel kormány nélkül, ha van kormány, kell a közigazgatás, s kell a politikai függetlenség. Amikor mindezek nem valósultak meg, az súrlódásokhoz vezetett a központi hatalmakkal, s az opportunistákkal.

Mikor látták, hogy a megalkuvó aktivista vonal nem tudja megoldani a garanciakérdést, saját pártot alakítottak Központi Nemzeti Bizottság (CKN, Centralny Komitet Narodowy) néven. A viták azonban nem szűntek meg, a nekik nem tetsző erővel folytatott harc oda vezetett, hogy a mérsékeltabb és a polgári elemek kiváltak, s a baloldal szépen lassan málladozni kezdett. A pártban maradt aktivistákkal a többség szembe fordult, s ez töréshez vezetett a baloldal és az aktivista politika között. A későbbiekben elemzésre kerülő Kuk–Beseler-esküvőformula, s a vele kapcsolatos esküvőformula még

tovább radikalizálta az aktivizmustól már elfordult baloldalt. A légiókkal való rossz bánásmód, s Piłsudski-ügy még tovább feszítette a húrt, elmérgesítette a helyzetet, s várható reakcióként ez a balos vezetők elleni német megtorlásokat eredményezte. A bebörtönzések még tovább növelték a feszültséget, s mind a baloldal, mind a szövetséges hatalmak részéről ez a mókuserék egészen a háború végéig pörgött.

A baloldal szította az ellenállást a nép között főleg Németország mint megszálló hatalom ellen. Ennek ellenére még 1917 februárja, az orosz polgári forradalom után sem lett antantpárti. A függetlenséget, mint többen a lengyel belpolitikai palettán, saját erőből kívánta kivívni. A lengyel nép aktivitása folytán, aminek a megszervezése baloldali pártfeladat. Propagandával, kulturális szervezéssel, a tömegmozgalmak radikalizálásával. Az orosz forradalom, különösen a novemberi bolsevik puccs, arról győzte meg a baloldali politikusokat, hogy a háború befejezése minden bizonnyal nagy társadalmi átrendeződéssel fog együtt járni, s a lengyel társadalmat fel kell készíteni erre, ami a nép között végzett nevelőmunka kérdése. Nevelni kell a népet a forradalmi eszmék befogadására, a társadalmi reformokra. A baloldal egészét szociálforradalmár demokratizmus hatotta át. A központi hatalmak ennek a demokratizmusnak az ellenoldálát képviselik, ennél fogva minden erővel arra kell törekedni, hogy akadályozzanak mindet, ami tőlük ered: a Régenstanácsot, a központi hatalmak által létrehozott lengyel kormányt, az Államtanácsot, mivel ezek a helyi reakció szervezői és letéteményesei. A jelentés szerzője megállapítja, hogy 1918 végén a baloldal itt tart, ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az osztrák–magyar politikának nem lehetett számítani rájuk.

A baloldalnál is megfigyelhető, mint ahogy a passzivistáknál és az aktivistáknál is, hogy laza ernyőszervezetet hoznak létre, s ezzel próbálják összehangolni a mozgalom egyébként itt is széthúzó erőit. Ugyanúgy, ahogy a Pártok Közötti Egyesülés, vagy a Liga esetében, a balosoknál is létrejött egy praktikus szervezet, a Baloldali Pártok Egyeztető Bizottsága, amelyet rendszerint valamilyen nagyobb jelentőségű ügy megtárgyalására hívtak össze. De ezen kívül különféle segédszervezeteket is működtek. Ebbe a sorba rendeződött a már a háború elején működő nagyhatású, Piłsudskihoz, mint alapítóhoz kötődő illegális formáció, a POW, a Lengyel Katonai Szervezet. Illegális szervezet volt, de mégis mindenki tudott róla, elérhető volt, sőt az aktivisták maguk keresték meg a fiatalokat, rekrutákat toboroztak közülük, ezeket illegális gyakorlótereken, erdőkben stb. képezték ki. Piłsudski elgondolása már a jövőt célozta meg: ők fogják képezni a jövőbeni lengyel hadsereg magját, természetesen a baloldal jelszavainak szellemében. A POW a radikális forradalmi eszmék szellemében a baloldal agitációs tűzfészkévé vált. Legális szervezetekben sem volt hiány a baloldalon: ez volt a „Piechur” tornaegylet, amit a háború alatt feloszlattak, s a női segélyezési egylet, az Asszonyok Ligája a Háborús Készültségért, amely először aktivistának indult, a légiókat segítette, de aztán a fent említett konfliktusok következtében átpártolt a baloldalhoz.

A hírszerzői jelentés négy nagyobb demokratikus baloldali pártot ismertet, közöttük a szocialistáknak tulajdonít kiemelt jelentőséget. A Polska Partya Socyjalistyczna (PPS) jobboldali, azaz forradalmi frakciójának. Ahogy a későbbi fejezeteinkben főként a párt tagja, Piłsudski kapcsán foglalkozunk vele, különválást követően keletkezett, miután a szélsőbal, a bolsevik irányzat kivált belőle. A bolsevikok nem, a jobboldali frakció viszont összekötötte a forradalmi eszmékkal a lengyel függetlenség kivívását is. Az 1905-ös forradalmi események alatt harci szervezeteket hoztak létre, tagjai voltak az úgynevezett „PPS-bojówki”, a „PPS-harcosok”. Kezdetben a lengyel függetlenség

ügyét aktivista módon a központi hatalmakkal szövetségben vállalták, később ez változott. Piłsudski jórészt belőlük szervezte a légiókat. Igyekeztek megnyerni maguknak a tömegeket, főleg a parasztság konzervatív részét, több-kevesebb sikerrel. Nem is annyira a szocialista eszmék győzelme miatt, hanem az új Lengyelország megteremtéséért. A szocializmus, mint ideológia kezdett elsikkadni, s a nemzeti fogalma kidomborodni. El is nevezték őket „szociálpatriótáknak”. A nemzeti front, amit alkottak visszhangra talált azoknál, akik erre fogékonyságot mutattak, de a párton belül sűrűdésök keletkeztek: nacionalisták versus főleg a munkásság körében elfogadott efemer szocialisták. Belőlük lett többi más csoporttal együtt a „radikális baloldal”.

A fentiekben említett politikai események (esküválás stb.) miatti törések elhalványították a PPS kezdeti aktivizmusát, s a baloldal segélyszervezeteihez csatlakozva az önerőre apelláltak, s ellenzéke lettek a megszálló hatalmak lengyelpolitikájának. Ha német járszalagra kerül a lengyel államiság ügye – gondolták –, az gazdasági függőséggel jár együtt Németországtól, a német fináncőke pedig nem fogja megoldani a munkáskérdést. Azt csak nemzeti alapon, a lengyel munkásság kulturális felemelésével lehet megoldani. Politikájuk erősen emlékeztetett a nyugati államok „többségi pártjainak” szocializmusára. 1917 novembere óta erősödtek szocialista követeléseik, de később a kiegyező politika került előtérbe (aggódom az Oroszországban elszabaduló káosz miatt). A paraszti tömegek bekapcsolására tett intézkedések hoztak bizonyos sikereket, természetesen a parasztság ultrakonzervatív, sőt sok esetben a cárhoz való hűséget is hangsúlyozó tömegeit ez a propaganda inkább csak felbőszítette, mint megnyerte. A paraszti pártok, mint a Néppárt indulatai a PPS ellen irányultak. Szigorú szervezeti és intézkedési fegyelmet tartottak, vezetőik, amíg lehetett, közvetlen kapcsolatban álltak Piłsudskival, sokuk a nagy vezér fiatalkori harcostársai voltak: Jodko-Narkiewicz, Perl, Arciszewski, Barlicki.

A Demokratikus Egyesülés (Zjednoczenie Demokratyczne) a mérsékelt baloldalhoz tartozott: demokratikus köztársaság, szociális reformok polgári demokratikus alapon (ezenként használva a francia radikális republikanizmust), támaszkodva a lengyel államjogi intézményekre, elutasítva a háború második felében folyó államalkotó munkát. A központi hatalmak – szerintük – az államot konzervatív és protekcionista alapon akarják megszervezni, ezért különösen a varsói városi apparátusban energikusan léptek fel a korrupció ellen. Három párt egyesüléséből keletkezett nem pártszerű kötelék, elsősorban a Lengyel Haladó Egyesülés képezte a tagság (varsói szabadfoglalkozású értelmiségiek) zömét 1917-ben, amikor megalakultak, még a baloldali aktivizmust követték, majd teljesen azonosultak a baloldallal. Tömegbázisát és céljait tekintve nagyon hasonlónak mondható a Stronnictwo Niezawisłości Narodowej, a Nemzeti Függetlenség Pártja, akcióik, amelyeket a fennálló kormány ellen hajtottak végre, radikálisabbak voltak, mint a többi szervezet. Piłsudskihoz álltak közel, s Varsóban élveztek nagy népszerűséget, tulajdonképpen a PPS jobboldali meghosszabbított karjának lehet őket felfogni.

A „Ludowcy”, a Lengyel Néppárt, már a háború előtt létezett más néven (Zaranie, azaz „Hajnal”), mint antiklerikális, radikálisan hazafias szervezet, s számos egyesülés után lett azzá, ami a háború végén volt. A PPS aktivistái bábáskodtak a párt megszervezésénél, radikalizálódásukban nagy szerepet játszottak. A baloldal pártpolitikájának felségterületét alkották, az összbaloldal agrárpolitikája is ezen a felségterületen alakult ki. A legnagyobb parasztpártként mindenütt nagy befolyással bírtak, de különösen az ország keleti régióiban. A keleti régióban a kisegzisztenciák, a falusi proletariátus miatt meghatározták a földbirtokosokhoz fűződő viszonyt: az állami és koronabirtokok

kisajátítása, a 300 hold feletti földbirtokok felosztása stb. A párt igen elterjedt Galíciában is, a földéhes proletariátus szószólójává lett, több esetben a katonai rekvirálások ellen is felléptek.

A radikális szocialista baloldal – szemben a mérsékelttel – a szocialista tanok szigorú alkalmazása szerint élt a munkásinternacionalizmus bázisán. Fegyverbarátság számukra csak az orosz forradalmi munkásosztállyal létezett, a központi hatalmakkal való együttműködést mereven elutasították. Mindenekelőtt a Polska Partya Socialystyczna-Lewica, a Lengyel Szocialista Párt-Baloldal jelenik meg a lublini hírszerzői jelentésben úgy, mint a Monarchiával és Németországgal kevésbé ellenséges alakulat. Mérsékelt taktikájuk egyes esetben az együttműködést sem zárta ki. Amikor leváltak a PPS-jobboldalról, egy darabig aktivitást mutattak, a háború kezdetétől fogva azonban háttérbe vonultak a zimmerwaldi taktika stílusában (kisebbségi párttaktika). Szemben álltak a bolsevikokkal, bár a bolsevik forradalomban a szocializmus fejlődésének fontos állomását látták, s megvédték őket a rágalmak ellen. A taktikában és elméletben rokon zsidó Bunddal tartottak kapcsolatot, a központi hatalmakkal szemben passzivista módon várakozó álláspontra helyezkedtek (meglátjuk, ki győz a háború végén).

Az ultraradikális bolsevik „Esdecja”, azaz PSDKPL, Partya Socjalno-demokratyczna Królestwa Polskiego i Litwy már jóval az 1905-ös orosz forradalom előtt megalakult a nagyorosz szociáldemokrácia részeként. Extrém forradalmiság, kemény módszerek, primitív, szigorú marxizmus, a polgári rendszer ellen vívott engesztelhetetlen harc antinacionalista osztályharcos szellemben. „Háborút vívunk a háborúban” – hangzott a jelszavuk. Ennek megfelelően a központi hatalmakkal szemben ellenséges politikát folytattak, a megszállókat a „nép ellenségének” tekintették, a polgári pártokat azok „álcázott szálláscsinálóinak”. 1918-ban beléptek a bolsevik hatalmi szervezetekbe, többek között a Népbiztosok Tanácsába is.

A zsidó pártok és szervezetek – úgy, mint a lengyelek – két nagy csoportot alkottak, a polgári és a szocialista csoportot. A polgári szárnyhoz tartoztak az extrém asszimilánsok, gazdag zsidók, nagykapitalisták, akik már a 19. század végén szervezték társaik azonosulását a többségi lengyel társadalomhoz. Az 1914-es jelentésben ők azok, akik azonosulnak a modern világgal, s közülük kerülnek ki az ausztrópolonizmus támogatói is. Szerintük a zsidóság nem több, mint vallási közösség, s mint ilyen, része a lengyel társadalomnak. Az extrém asszimilánsok nagy hatást gyakoroltak a nagy konzervatív zsidó tömegekre a kultuszközösségeken keresztül, s a lengyeliséghez fűződő kapcsolatot reprezentálták. Mindezt kulturális fejlesztéssel, iskolákkal, az erkölcsök, szokások és az etikai nézetek fejlesztésével kívánták elérni, cserébe teljes polgári egyenjogúsítást kérték az államtól. Az államalkotó folyamatok aktív részesei. Sok szervezetük volt, köztük az egyik legjelentősebb, a Koło Patriotów Wyznania Mojeszowego, a Mózesvallásúaknak Nevezett Hazafiak Köre. A Neoassimilatorzy, az Újassimilánsok tagadták az asszimiláció erőszakos válfájának eredményességét, s az asszimilációt hosszabb fejlődés formájában képzelték el, igazodva az egyes zsidó csoportok speciális jellegéhez és igényeihez. Szinte ugyanezt akarták a Független Zsidók (Niezawisli Żydzie), nagyobb lehetőséget biztosítva az önálló döntéshez.

Az ortodox hászidoktól távol állt minden pártalakítás. A hászidok a nagy zsidó tömeget alkották a korabeli Lengyelországban a kispolgári lét szintjén. Egyszerre akarták a zsidó vallási tradíciókat konzerválni, s megszerezni a polgári egyenjogúságot. A jelentés mégis észrevételezi, hogy bizonyos elmozdulás észrevehető a közösségeikben a „modernizmus” felé, e közösségek élén a „csodarabbik” mondták meg a tagok

kötelességeit, újfent azonban érdeklődés tapasztalható ezekben a közösségekben a modern városi rabbik, s a Lengyelországban újonnan alakított német típusú egyház-közösségek iránt. „Az utóbbi időben ezek befolyása alatt létre is jött egy rabbiközösség – szól a jelentés –, amely az Államtanács zsidó tagjai mellett mint tanácsadó testület működik.” De iskola csak egyféle képzelhető el továbbra is, az, amely a chedrim előírásai szerint működik.

Velük szemben határozott politikai programmal rendelkező pártot képeztek a cionisták (Stronitwo Sionistów), hiszen fő céljukat egy önálló palesztinai állam megalapításában jelölték meg. Amíg azonban a Palesztina-program meg nem valósul, s a zsidók nem nyernek végleges hazát, nemzeti autonómiát igényelnek a lengyel viszonyokhoz alkalmazkodva. A nemzeti nyelv a héber, de az oktatás lengyelül is folyik, amelynek során erős behatása van a héber ismereteknek és a zsidó kultúrának. A pártnak több irányzata vált ismeretessé 1918-ra, ilyen irányzat volt a „mizrachi”, egy ortodox csoport, amelyben a cionizmus konzervatív felfogása érvényesült. Az ifjúsági szervezet, a Zire Sion radikalizmusával próbálta felgyorsítani a változásokat, hivatalos nyelvként a héber helyett a zsargont, azaz a jiddist javasolva. Ellenzéki szerepkört töltött be a Zsidó Néppárt, szemben állt mind az asszimilánsokkal, mind az ortodoxokkal, mind a cionistákkal. Auchtochton törzsnek tekintették a zsidóságot, amelyet ugyanazok a jogok illetnek meg, mint bármelyik más népcsoportot. Kisebbségi jogokat követeltek.

A zsidó baloldal ugyanúgy differenciált volt, mint a lengyel munkásmozgalom. Három jelentősebb csoportból állt, bár mind PPS-nek, mind a bolsevik irányzatnak sok zsidó tagja volt. A legjelentősebb zsidó baloldali pártot a zsidó munkásság már jóval a háború előtt megalakította. Ez volt a Bund (tagjai a Bundowcy), amely Litvániában alakult, s kezdetben illegálisan működött. Szervezte az osztályharcot, sztrájkokat is, ha a helyzet úgy kívánta, még a háború alatt is. A Bund csak az osztályideológia világában élt, a zsidóságot, mint közösséget nem ismerte el. A zsidó szervezetek ellen is harcot folytatott, többek között a cionisták ellen, s egyáltalán minden ellen, amit polgárinak tartott. Hasonlóan harcot folytattak az úgynevezett Poale-cionisták, valamint a zsidó szocdemek is a cionizmus polgári vonulata ellen. Mindkét szervezet híve volt a Palesztinában alapítandó államnak, amely a szociáldemokrácia elveire épül.

*

Diplomáciatörténeti könyvekben, tanulmányokban, egyetemi előadásokban szokatlan, hogy az érintett történészek társadalomtörténeti leírásoknál hosszasan elidőzzenek. A lengyelkérdés I. világháború alatti szokatlan bonyolultsága miatt mégis erre kényszerülnek. A szerző, amikor a zsidó politikai szervezeteknél pontot tesz a téma tárgyalásának végére, pontosan tudja, hogy csak a felszínit karcolja a leírása, a valóság még ennél is összetettebb. Szeptycki tábornok, az 1917-ben kinevezett lublini katonai kormányzó – aki pedig „bennszülött” galíciai lengyel volt – gyakran kijelentette, hogy bár ez lenne a feladata, de néha csak vaktában sikerül megfelelő döntéseket hoznia olyan ügyekben, amelyek a helyi pártviszonyok kívánalmainak mindenben megfelelnek. Mert a fent leírt struktúra állandóan változott, s a lengyel nemzeti karakter egyik jellemzője, a hányavetiség, mindenütt ott volt, bárhová kellett nyúlania: ma így, holnap úgy – ugyanannak az ügynek a megítélésében. A külpolitikai döntéseknél, amelyeknek a tárgyalásába egy másik munkánkban²⁴ igyekszünk nagy részletességgel belebocsátkozni, ezt a bonyolultságot (elvileg) be kellett volna kalkulálni. Említettük, hogy még a katonai felderítésnek is gondot okozott, hogy ezt

a folyamatosan változó politikai világot átlássa. Megszállt területek mindenütt voltak, katonai főkormányzóságok is (Belgrád, Belgium stb.), de a viszonyok egyikben sem mutattak olyan kusza képet, mint a lengyelországi állapotok. A német–osztrák–magyar diplomácia tanulmányozásánál nem haszontalan, ha mind a szerző, mind az olvasó birtokában van a fenti ismereteknek. Mert 1914 szeptembere már megnyitotta a háborúzó szövetséges felek előtt a diplomáciai érintkezések, a tárgyalások folyamatát, s ezek egészen a háború utolsó napjaiig mozgásban maradtak.

JEGYZETEK

- 1 Szabó, Sz.: Redl emberei. Evidenzbureau: az osztrák–magyar katonai titkosszolgálat 1850 és 1919 között. Kommentár (2013) 1. In: <http://kommentar.info.hu/uploads/2013/2/1592080098.pdf> (Letöltés: 2019. március 15.) A szó etimológiája: tulajdonképpen az „etwas in Evidenz halten”, azaz ’evidenciában tartani’, ’figyelemmel lenni valamire’ kifejezésekre vezethető vissza. Feladatuk az lett, hogy katonailag releváns adatokat gyűjtsenek össze az osztrák–magyar haderő számára. Tehát figyelemmel tartották, hogy mi történik a többi hadsereggel. Természetesen fedőnévnek is jó volt, hiszen bármelyik akkori vállalatnál megtaláljuk ezt a kifejezést, amivel az irattárat jelölték. „Érdekeség, hogy az elnevezés magyar változata a kor magyar katonai nyelvzetében »visszafordulva« új értelmet is kapott, azaz a »nyilvántartani« szót kezdték »felderíteni, kikélnelni«, hírszerzésileg »feldolgozni« értelemben is használni.” In: https://hu.wikipedia.org/wiki/Nyilv%C3%A1ntart%C3%B3_Iroda. (Letöltés: 2019. március 15.)
- 2 Hranilović-Cvetassin, Oskar von (1867–1933): horvát származású osztrák–magyar katonatiszt. Katonai pályája elején a katonai felderítés, az Evidenzbureau balkáni osztályát vezette. 1907-től katonai attasé Szófiában, 1911-től Bukarestben. 1913-ban ezredesi rendfokozatra emelik. 1914. május 24-től az Evidenzbüro főnöke, szeptembertől a hadsereg-főparancsnokság információs osztályának vezetője. 1917 májusában csapat-szolgálatra vezénylik, a 145. gyalogosdandár parancsnoka lesz. 1917-ben vezérőrmagy. 1919-ben nyugállományba kerül.
- 3 Ronge, Maximilian (1874–1953): osztrák–magyar főtiszt. Katonai tanulmányokat Bécsben végzett. 1907-ben az Evidenzbureau állományába kerül. Pályája elején Redl ezredes protezsáltja volt A Redl ellen hazaárulás miatt indított eljárásban a vizsgálatot vezette. Oskar von Hranilović-Cvetassin ezredes 1917-ig vezette az irodát, 1917-től Maximilian Ronge 1918-ig, a birodalom összeomlásáig. 1932-ben nyugdíjba vonult, de a következő évben a Staatspolizeiliches Sonderbüro igazgatójaként visszahívták a szolgálatba. Megjárta a dachau koncentrációs tábort: nem volt hajlandó belépni az SS-be. Később szabadon engedték. Haláláig Bécsben élt.
- 4 HHStA. Min. des Aeussern. PA. I. Karton Liasse 899. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 8. Insurgierung in Rußland 1914/16. a) Insurrektion in Russisch Polen, Polnische Legion 1914 VIII – 1915. III. Berchtold az Evidenzbureauak, 1914. november 16. (17.?). „[...] mit dem Bemerken zu unterbreiten, daß die nachstehenden Daten insoferne nicht auf absolute Richtigkeit Anspruch machen können, als der Verlauf der kriegerischen Ereignisse die Stärke der verschiedenen Partein Gruppen wesentlich modifiziert werden dürften.”
- 5 Az ausztrapolonizmusnak mint politikai programnak számos feldolgozása van. Lásd: Tefner, Z.: *Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1814*. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2006. A gondolat a 19. század folyamán lépésről lépésre alakult ki, s a galíciai konzervatív lengyelek körében rendelkezett nagy tömegbázissal.
- 6 Kraj – „Ország”. Lásd: *Agnieszka Kidzińska: „Obrona bytu”*. Wczesne poglądy polityczne ugodowców z Królestwa Polskiego w świetle petersburskiego „Kraju” (1882–1896). *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska – Lublin-Polonia*. Vol. LVI. Sectio F. 2000. „W moim przekonaniu momentem ujawnienia się tych nastrojów na większą skalę był rok 1882, gdy powstały redakcje dwóch czasopism nastawionych wyraźnie na program ugody z Rosją: warszawskiego Słowa i petersburskiego Kraju.” 55–56.
- 7 Kakowski, Aleksander (1862–1938): bíboros-érsek, Varsó érseke, Lengyelország primása. A háromtagú Régenstanács elnöke. 1886-ban szentelték pappá, a Varsói Egyetem Teológiai Szemináriumának professzora. 1910-ben a szentpétervári Római Katolikus Teológiai Akadémia rektora. Aktív részvételével jött létre a Varsói Egyetem Teológiai Kara.
- 8 HHStA. Min. des Aeussern. PA. I. Karton Liasse 899. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 8. Insurgierung in Rußland 1914/16. a) Insurrektion

- in Russisch Polen, Polnische Legion 1914 VIII – 1915. III. Berchtold az Evidenzbureau-nak, 1914. november 16. (17.?). Plater, Tyszkiewicz, Raczynski, Krasiński, Rzewuski, Skarbek, Targowski, Kliniewski.
- 9 Uo. „[...] so daß sie ohne Vorbehalt russenfreundlich bezeichnen kann.”
- 10 Uo. „[...] jedoch hat ihre Russenfreundlichkeit einen charakteristisch panslawistischen Beigeschmack.”
- 11 Kucharzewski, Jan (1876–1952): lengyel történész, jogász, politikus. A háború első két évét Svájcban töltötte. 1917 júniusában visszatért Lengyelországba, ahol az Ideiglenes Államtanácsnál dolgozott, majd a Régenstanács referense lett. 1917 novemberétől 1918 februárjának végéig miniszterelnök, majd 1918 októberében néhány napra úgyszintén. A II. világháború alatt az USA-ban teljesített szolgálatot, s ott is halt meg 1952-ben.
- 12 HHStA. Min. des Aeussern. PA. I. Karton Liasse 899. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 8. Insurgierung in Rußland 1914/16. a) Insurrektion in Russisch Polen, Polnische Legion 1914 VIII – 1915. III. Berchtold az Evidenzbureauak, 1914. november 16. (17.?).
- 13 Birnbaum, N.: Ausgewählte Schriften zur jüdischen Frage. Band I. Czernowitz 1910. 127. „Jargon-Juden”: gyakorlatilag a lengyel zsidók többségének megjelölése.
- 14 HHStA. Min. des Aeussern. PA. I. Karton Liasse 899. Allgemeines. Geheime Akten. Krieg 8. Insurgierung in Rußland 1914/16. a) Insurrektion in Russisch Polen, Polnische Legion 1914 VIII – 1915. III. Berchtold az Evidenzbureauak, 1914. november 16. (17.?).
- 15 Uo. 1914. augusztus 13-i krakkói jelentés Berchtold közös külügyminiszternek.
- 16 Utalás az augusztus 11-i orosz kiáltványra.
- 17 1914-ben a lengyel egyház primása.
- 18 HHStA. Min. des Aeussern. PA. I. Karton Liasse 899. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 8. Insurgierung in Rußland 1914/16. a) Insurrektion in Russisch Polen, Polnische Legion 1914 VIII – 1915. III. „[...] b) durch Betonung der polnischen Sprache im Dienstverkehr, c) durch schonende Behandlung, keine Requisitionen und Bezahlung mit Rubeln, wenn auch papierenen.”
- 19 Uo. „[...] (n. b. nur nicht im Falle unserer Misserfolge) [...]”.
- 20 „Jargon-Deutsch”. Értsd *jiddis*.
- 21 Nyikolaj nagyherceg kiáltványa a lengyelekhez 1914. augusztus 14-én. A kiáltványban az orosz hatalom füt-fát ígért a lengyeleknek. A kiáltvány tartalmáról az egész európai közvélemény tudta, hogy egy nagy légvár.
- 22 Szántó, Z.: A makroszociológia mikroalapjairól (multidiszciplináris megközelítésben). Gondolatok Tardos Róbert „Szociológiai válaszkísérletek a mikro-makro problémára” című tanulmánya kapcsán. In: <http://www.szociologia.hu/dynamic/9802szanto.htm>. (Letöltés: 2019. április 5.)
- 23 Uo.
- 24 Tefner, Z.: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1814–1918. Kézirat.